

Hazar- Bizans İlişkileri ve Bu İlişkilerde Siyasi Evliliklerin Rolüne Genel Bir Bakış

Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, sgucluay@firat.edu.tr, ORCID 0000-0002-1826-6371.

Mahmut Furkan KESKİN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mahmutfkeskin@icloud.com, ORCID 0009-0001-9799-240X.

Özet

Bu çalışma, Orta Çağ Avrasya jeopolitiğinde Hazar Kağanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin oluşumunu, sürekliliğini ve dönüşümünü “hanedan evlilikleri” ekseninde ele almaktadır. Bizans’ın çok cepheli tehdit ortamında (özellikle Sasani rekabeti ve ardından Arap fetihleri) askeri kapasitesini tamamlayan en kritik araçlardan biri diplomasi olmuş; Hazarlar ise Kafkas geçitleri, kuzey ticaret koridorları ve Karadeniz havzası üzerindeki konumlarıyla Bizans için stratejik bir denge unsuru hâline gelmiştir. Herakleios döneminde kurumsallaşan ittifak, karşılıklı elçilik trafiği ve ortak güvenlik ihtiyaçları üzerinden derinleşmiş; zamanla siyasi evlilikler, ittifakı “geçici iş birliği” düzeyinden çıkarıp daha bağlayıcı bir güven ve meşruiyet üretim mekanizmasına dönüştürmüştür. II. Justinianos’un Hazar hanedanıyla kurduğu evlilik bağı, sürgün ve taht mücadelesi bağlamında dış destek ve koruma üretirken; Konstantinos’un Hazar prensesiyle evliliği ise ittifakın simgesel doruk noktalarından birini temsil etmiş, saray çevresinde kültürel aktarım ve hanedan temsili açısından kalıcı etkiler doğurmuştur. IX. yüzyıldan itibaren değişen güç dengeleri, Bizans’ın yeni bozkır aktörlerine yönelmesi ve Rus-Peçenek baskıları Hazarları zayıflatmış; buna rağmen hanedan evlilikleri üzerinden oluşan diplomatik miras, Bizans–Hazar temasının en görünür ve etkili araçlarından biri olarak öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, diplomasi, Hazar Kağanlığı, hanedan evlilikleri, siyasi ittifaklar.

Jel Sınıflandırma Kodu: N40, N43, N45, F53.

A General Overview of Khazar–Byzantine Relations Through Dynastic Marriages and the Role of Political Marriages in These Relations

Abstract

This study examines relations between the Khazar Khaganate and the Byzantine Empire in medieval Eurasia through the lens of dynastic marriages, focusing on how political unions functioned as instruments of alliance-building, legitimacy, and long-term strategic coordination. Facing a persistent multi-front security environment—first shaped by rivalry with the Sasanians and later intensified by Arab expansion—Byzantium relied on diplomacy as a systematic complement to military power. The Khazars, controlling key transit corridors across the Caucasus and the northern Black Sea region, emerged as an indispensable balancing partner within Byzantine grand strategy. The alliance, which gained institutional form in the era of Heraclius, developed through reciprocal embassies, converging security

priorities, and coordinated responses to shared threats. Over time, dynastic marriages elevated this cooperation from a pragmatic arrangement to a more binding framework of trust and political recognition. The marriage of Justinian II into the Khazar ruling milieu illustrates how marital diplomacy could provide protection and external support during exile and contested succession, while the union linking Constantine to a Khazar princess marked a symbolic apex of mutual confidence and strategic planning. Beyond immediate political utility, these marriages facilitated cultural transmission and strengthened dynastic representation within the imperial center. From the ninth century onward, shifting regional dynamics, Byzantine reorientation toward new steppe actors, and mounting pressures from Rus and Pecheneg forces contributed to the gradual decline of Khazar power and the loosening of the alliance. Nevertheless, dynastic marriages remained the most visible and consequential mechanism through which Byzantine–Khazar relations were consolidated and historically memorialized.

Keywords: Byzantium, diplomacy, dynastic marriages, Khazar Khaganate, political alliances.

JEL Codes: N40, N43, N45, F53.

Giriş

Tarih, toplumların var olma mücadeleleri üzerine şekillenmiş gelişmeler ve olaylar bütünüdür. İnsanlık, tarih boyunca bireyden devlete uzanan bir çizgide var olma, başarı ve güç edinme mücadeleleri vermiştir. Bu mücadelelerde, hedefe ulaşmak için dönemin şartlarına göre çeşitli araç ve stratejiler kullanılmıştır. Toplumların var olma mücadelesinde öne çıkan yöntem ilk bakışta savaş ve çatışma gibi görünse de insanlık tarihinin büyük bölümünü aslında barış dönemlerinde kurulan siyasi, kültürel ve iktisadî ilişkiler şekillendirmiştir. Barış yoluyla kazanç elde etme çabasında diplomasi'nin rolü çok önemli hale gelmiştir. Devletler diplomasiyi, siyasi, kültürel ve ekonomik bağlar kurarak, karşılıklı anlaşmalar yaparak veya çeşitli ittifak mekanizmaları geliştirerek hayata geçirmiştir. Diplomasi, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup, mevcut koşulların akılcı ve stratejik biçimde yönetilmesine dayanan bir etkileşim alanı olmuştur. (Nicolson, 1953: 2; İskit, 2012: 3).

Bu etkileşim, her zaman sadece somut araçlarla değil, çoğu zaman semboller, temsil, protokol ve mesajlar yoluyla yürütülen süreçtir. Bu süreçte devletlerin kullandıkları diplomatik yöntemler ise sahip oldukları kültürel yapı, coğrafi konum ve siyasal güç dengeleri gibi unsurlar tarafından belirlenmektedir (Bolewski, 2007: 146). Diplomasi tarihine baktığımızda Doğu, Batı, Hristiyan ve İslam medeniyetini temsil eden pek çok devletin hayatında önemli bir yer edindiği, bu yerin de diplomasi'nin gelişimine katkı sağladığı görülmektedir.

Bizans yüzyıllarca süren yaşamıyla, bu yaşamın içerisine sığdırdığı siyasi ve diplomatik ilişki ve mücadeleleriyle tarihe iz bırakmış bir imparatorluğun ismi olmuştur. Batı Roma'nın Kavimler Göçünün ardından 476 tarihinde yıkılmış ve varlığını Doğu Roma olarak bin yıl daha devam

ettirmiştir. Bu bin yıllık dönemde kendisini Roma İmparatorluğu'nun devamı ve mirasçısı olarak görmüştür. Ancak coğrafi avantaj ve devralınan mirasın korunması çok cepheli bir mücadeleyi de beraberinde getirmiştir.

Bizans, çok cepheli tehditler karşısında askerî gücünü tamamlayan diplomasi ve onun sonucunda ortaya çıkan ittifakları sistematik biçimde kullanmıştır. Bizans siyasetinin önemli bir parçası olan diplomasi, Roma mirası, Yunan diplomatik geleneği ve Hristiyan siyasal ideolojisinin birleşimiyle şekillenmiş, imparatorluğun dış politikada esnek, pragmatik ve çok yönlü bir strateji izlemesini mümkün kılmıştır. Geniş bir coğrafyada birbirinden farklı güç odaklarıyla temas hâlinde olan Bizans hem siyasi istikrarını sürdürebilmek hem de toprak bütünlüğünü koruyabilmek için zaman zaman askeri, çoğu zaman ise diplomatik araçlara başvurmuş, bu sayede yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirebilen dinamik bir siyasî sistem oluşturmuştur (Lemerle, 2019: 57-59).

Oluşturduğu bu siyasi yapı içinde Roma mirasından aldıklarının yanı sıra, kendine özgü diplomatik metotlarla, düşmanı cephede yenmekten ziyade, onu masada etkisizleştirmek, oyalamak veya yönlendirmek üzerine politikalar üretmiştir. Bu bağlamda imparatorluk, tehdit oluşturan devletlerle çeşitli anlaşmalar yaparak statüyü korumaya çalışmış; kimi dönemlerde barışın sürdürülebilmesi için haraç ya da vergi ödemeyi kabul etmiş, siyasi dostluğu pekiştirmek amacıyla sembolik değeri yüksek hediyeler göndermiştir.

Bizans'ta diplomasi pasif bir uzlaşma aracı olmaktan öte, aktif stratejik hamlelerle birleşmiştir. Casusluk faaliyetleri, rakip devletlerin iç dengelerini bozmaya yönelik istihbarat çalışmaları, kabile ve hanedanlar arası rekabetlerin bilinçli şekilde kısıktırılması bu mekanizmanın ayrılmaz parçalarıydı. Ayrıca hanedanlar arası evlilik politikası, Bizans'ın hem müttefik kazanma hem de tehditleri bölme-yönetme stratejisinin en etkili enstrümanlarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu çok yönlü diplomatik pratikler, Bizans'ın askerî kapasitesinin sınırlı olduğu dönemlerde bile siyasal istikrarını koruyabilmesini sağlayan uzun süreli bir güç aracı hâline gelmiştir (Campbell, 2013: 208-216).

Bizans diplomasisinin vazgeçilmez aktörlerinden biri Türk devletleri olmuştur. Türklerin teşkilatçı yapıları, yüksek askerî kapasitesi, disiplin ve kültürel dayanıklılığı, Bizans'ın güçlü stratejik hamlelerini zorlarken, Türk-Bizans ilişkileri de hem tehdit gerçeği hem de vazgeçilmez bir ortaklık gerçeği üzerinden yüzyıllarca devam etmiştir (Güçlüay-Bamyacı, 2025: 3842-3843).

Türk-Bizans ilişkilerinin yoğunlaştığı coğrafyalardan biri, Hazar Denizi'nden Tuna'ya uzanan Altay bozkırlarının devamı olarak kabul edilen Karadeniz'in kuzeyi her iki taraf için de varlık mücadelesi yürüttükleri, tarihin dönüm noktası olarak kabul edilen gelişmelerin sahnelendiği alan olmuştur. Yüzyıllarca bu alan üzerinde egemen olan ve bu coğrafyada varlık gösteren Türkler dünya siyasetine de yön vermişlerdir. Bu isimlerden biri de Hazarlar olmuştur (Taşağıl, 1998:117).

Hazar Devleti, Bizans için yalnızca yeni bir Bozkır gücünün ötesinde, Sasaniler ve ilerleyen dönemlerde Müslüman Arap fetihleri karşısında vazgeçilmez bir müttefik olacaktır. Bizans'ın diplomatik araçlarıyla Hazarların Bozkır siyasal gelenekleri arasındaki etkileşim, iki devlet arasında uzun süre devam eden özgün bir diplomatik zemin oluşturmuş ve Bizans–Hazar ilişkilerini imparatorluğun en stratejik ortaklıklarından biri hâline getirmiştir.

Bu çalışma, diplomasinin devletlerin hayatındaki yerini, Hazar Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkileri ve diplomasinin önemli araçlarından biri olan hanedan üyeleri arasındaki siyasi evlilikler ve evlilik diplomasisinin güç dengesi, ittifak inşası, meşruiyet aktarımı ve hanedanlar arası prestij paylaşımındaki ve kültür aktarımındaki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Hazar- Bizans İlişkilerini Şekillendiren Tarihi Zemin

Orta Çağ Avrasya coğrafyası dikkate alındığında, Hazar Kağanlığı ile Bizans İmparatorluğu'nun yalnızca kendi bölgelerinde değil, kıtalar arası güç dengelerinde de belirleyici iki merkezî aktör olduğu görülür. Bizans, Roma siyasal mirasını devam ettiren, Akdeniz dünyasında dini otoriteyi ve idari sürekliliği temsil eden bir imparatorluk, Hazar Kağanlığı ise Karadeniz–Hazar Denizi hattından Volga havzasına ve Kafkas geçitlerine uzanan ticaret ve geçiş koridorlarının denetimini elinde bulunduran örgütlü bir siyasi güç ve bölgesel ağırlık merkeziydi (Demirkent, 2005: 40; Taşağıl, 1998: 120).

Türk tarihinin önemli bir dönemine damga vuran Hazarların, Sabar Türklerinin bir kolu olduğu, ancak sadece Sabar Türklerinden ibaret olmadığı, Hun, Oğur, Fin-Ugor ve Avar gibi toplulukların da bu yapıya dâhil olduğu bilinmektedir. Hazar Devleti'nin kurulduğu Don–Volga–Kafkas üçgeni, doğudan batıya göçlerin geçiş güzergâhı olduğundan, farklı etnik unsurlar Hazar çatısı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir (Kafesoğlu, 1994: 157–158; Rasonyi, 1993: 114; Mesudi, t.y.: 72).

Hazarlar II. yüzyıldan itibaren siyasi sahnede görünmeye başlamış, Hazar Hakanlığı olarak 650–965 yılları arasında varlığını devam ettirmiştir (İstahri, 1992: 128–129). Hazarların coğrafi konumu ve kültürel unsurları onları Türk ve Dünya tarihinde önemli bir noktaya taşımış, VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar önemlerini sürdürmüşlerdir.

Hazarların tarih sahnesine çıkışında Batı Türk Kağanlığının zayıflaması ve oluşan bölgesel güç boşluğu etkili olmuştur. Hazarlar, önce Hun konfederasyonu, ardından Göktürk Kağanlığı hâkimiyet alanı içinde yer almıştır. Göktürk Devleti’nin 582’de Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bir süre sonra ise Batı Göktürk Kağanlığının bütünlüğünü kaybetmesi, Hazar unsurlarına bağımsız bir siyasi yapı kurma imkânı vermiştir. Bu durum, Avrasya Bozkır kuşağında hızla değişen güç dengelerinin de doğal bir sonucudur. Göktürklerin hâkimiyetinin ardından yeniden örgütlenen Sabar siyasi yapısının başına geçen Hazarlar, VII. yüzyıl ortalarından itibaren Kuzey Kafkasya ve Hazar çevresinde belirgin bir güç hâline gelmiştir.

Bizans ve Sasani arasındaki jeopolitik sınır hattında yer alan Hazar Kağanlığı, ticaret yollarını kontrol eden konumu ile Bozkır askerî geleneğini birleştirerek kısa sürede bölgesel bir devlet yapısı geliştirmiştir. Türk siyasi kültürünün kurumları, özellikle kağanlık modeli, Hazar devlet teşkilatının temel çerçevesini oluşturmuştur (Golden, 1992: 236–237). Hazarların kaynaklarda ilk kez yoğun biçimde zikredilmeleri Bizans–Sasani savaşları sırasında olmuştur. Bu dönemde kaynaklarda yönetici tabaka bağlamında Göktürk, askerî güç bağlamında ise Hazar adının geçmesi, Hazarların Göktürk hâkimiyetinden sonra kendi idari yapılarını inşa ettiklerini göstermektedir (Baştav, 1987: 162).

Hazarların bölgesel güç odağı hâline gelmeleri Bizans’ın dikkatini çekmiş, özellikle Sasanilere karşı yürütülen mücadelede oynadıkları aktif rol onların bölgesel siyasette tanınan bir aktör olmasını sağlamıştır (Güçlüay, 2006: 43). Bu iki devletin hâkimiyet sahalarının farklı medeniyet havzalarının kesişiminde yer alması, Hazar–Bizans ilişkilerini sıradan bir komşuluk temasından çıkarıp Orta çağ uluslararası düzenin iki önemli aktörü haline getirmekteydi.

Bizans’ın uzun yıllardır devam eden Sasani sorunu, daha sonra imparatorluğun İslam fetihleri karşısında savunma hattını kuzeye yöneltmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Hazarlar Arap ilerleyişi ve Sasani rekabeti karşısında tampon bir güç olarak öne çıkması, iki devleti karşılıklı çıkar ekseninde stratejik bir ortaklığa sevk etmiştir. VII. yüzyılın başlarında Göktürk Kağanlığı’nın

batı ucunda yer alan Hazarlar, 630'lardan itibaren bağımsız bir siyasi güç olarak tarih sahnesine çıkmış ve hâkimiyetlerini Don–Volga hattı ile Kuzey Kafkasya üçgeninde pekiştirmişlerdir.

Erken dönemde sınırları, Doğu Ön Kafkasya kıyı şeridi boyunca Derbent'e kadar uzanırken, VII. yüzyıl sonlarında Kırım, Don ve Aşağı İdil bölgesine yayılan genişleme gerçekleşmiştir. VIII. yüzyıl ortalarında devletin ana yerleşim alanı İdil ve Don boyları hâline gelmiş, Kağanlık bu dönemde gücünü Tuna'ya kadar taşımıştır. Ancak IX. yüzyılda siyasi baskılar sebebiyle sınır hatlarında küçülmeler başlamıştır. Batı sınırı Don ötesine, doğuda ise sınır İdil'in ötesine geçememiştir. Bu kronoloji, Hazar Devletinin gücünün VII–VIII. yüzyıllarda zirveye ulaştığını, IX. yüzyıldan itibaren ise sınırlarının gerilemeye başladığını göstermektedir (Korkmaz, 2015: 368-369).

Hazar-Bizans ilişkilerini ortaya çıkaran süreç Göktürkler döneminde başlamıştır. I. Göktürk devleti kurulduktan sonra kendisine siyasi ve iktisadi olarak güç katacak ticaret yollarının hâkimi olmak istemiştir. Aynı zamanda Ticaret yollarının egemenliğini Sasanilerde istemekteydi. Bu ortak hedef başlangıçta, Akhunlara karşı Göktürk-Sasani yakınlaşmasını ortaya çıkarmış ve bunun neticesinde 558–562 arasında düzenlenen Göktürk–Sasani askerî harekâtı Akhunları ortadan kaldırmıştır.

Bu gelişme Kafkasya'daki güç boşluğu ve her iki gücün ticaret yolları üzerindeki hakimiyetini sürdürme isteği tarafların ilişkilerini şekillendirecek temel husus olmuştur. Hazar-Sasani ilişkisi önceleri dostluk ilişkisi şeklinde başlamıştır. Nitekim Sasani hükümdarı Enuşirvan Hüsrev b. Kubad (531-579) Hazar saldırılarından korunmak için Hazar Kağanına bir mektup göndermiş, gönderdiği bu mektupta sulhun yanı sıra ittifak teklifinde bulunmuştur. Enuşirvan (I. Hüsrev) bu konudaki samimiyetini göstermek adına kağanın kızıyla evlenmek istediğini bildirmiştir. Enuşirvan, Hazar kağanına sarayında yetişmiş bir kızı da kendi kızıymış gibi Hazar Kağanına göndermiştir. Böylece Türklerin Sasanilerle irtibatı Sasani hükümdarı IV. Hürmüz döneminde (579-590) ilerlemeye devam etmiştir. (İbn Cafer, 2004: 225).

Bu dönemde Türkler Sasani iç politikasında etkili olmuşlardır. Batı Göktürk Kağanı Tardu Kağan (576 -603) Sogd hâkimiyle akrabalık ilişkileri kurarak Sasanilere karşı politikalar geliştirmiştir (Karatay, 2015: 49-55). Bu politikalar, Bozkırın yeni siyasi mimarisine giden yolu açmış ve Batı Göktürklerinin çözülmesiyle birlikte Hazar boylarının bağımsız bir siyasi kimlik kazanmasının zeminini hazırlamıştır.

Göktürklerle bağlı Hazar boylarından bir beyin Derbent'i kuşatması, başka bir Türk ordusunun 589'da Herat'a ilerlemesi, Sasani ordusunda çözümlere ve siyasi karmaşalara yol açmıştır. Tardu'nun 598'de İmparator Mavrikios'a gönderdiği mektupta kendisini "yedi soyun ve yedi iklimin hükümdarı" olarak tanımlaması, bölgesel nüfuzu ve ticaret yolları üzerindeki etkinliğini göstermektedir (Gömeç, 2025: 223).

Hazarların gerçek anlamda hakanlık dönemi, Göktürklerin Çin hâkimiyetini tanıdığı 630'lardan itibaren başlamış ve bu tarihten sonra Hazar Kağanlığı giderek güçlenmiştir. Hazarların yükselişi Bizans'ın kuzey stratejilerini şekillendirmiş, Bizans'ın diplomatik araçları ise Hazarların bölgesel güç olarak konumlanmasına doğrudan etki etmiştir (Kafesoğlu, 1994: 158).

Hazarların müstakil bir devlet olarak ortaya çıktığı sırada Bizans ve Sasaniler arasındaki rekabet doruk noktasına ulaşmıştı. Böylece Hazar-Bizans ilişkileri, Sasani tehdidine karşı şekillenmiş erken bir stratejik ortaklık niteliği kazanmıştır (Golden, 1992: 236). Hazar-Bizans ilişkisinin devamlılığını sağlayan Arap İslam fetihleri olmuştur.

Bizans ile Sâsânî İmparatorlukları arasındaki ilişkiler, IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar uzanan dönemde hem ekonomik rekabet hem de siyasi-askerî çatışmalar çerçevesinde şekillenmiştir. Sâsânîler, İpek Yolu'nun ana güzergâhını kontrol ederek Hindistan ve Çin'den gelen ipek ve baharat başta olmak üzere Doğudan ithal edilen ürünlere Bizans'ın erişimini sınırlayan belirleyici bir güç olmuşlardır (Ersoy, 2015: 33). Siyasi açıdan ilk büyük gerilim, İmparator Anastasius (491–518) döneminde görülmüş, bu dönemde Bizans'ın Suriye hattını Gassânî Araplarıyla güçlendirmesi, Sâsânîlerin desteklediği Lahmî Araplarıyla karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Anastasius ile başlayan çatışma süreci, I. Justinianus döneminde yoğunlaşmış ancak 532'de yapılan "Ebedî Sulh" ilişkilerde kısa süreli bir yumuşama sağlamıştır (Tezcan, 2014: 101). Buna rağmen Sâsânîler barışı 540'ta bozmuş ve 540–545 yılları arasında son derece yıkıcı bir savaş cereyan etmiştir. Barış girişimleri kısa ömürlü olmuş, 548 yılında Lazika Kralı Gubaz'ın Sâsânî hâkimiyetinden ayrılıp Bizans tarafına geçmek istemesi yeni bir savaşın başlamasına yol açmıştır. Bu mücadele ancak 561–562 yıllarında yürütülen diplomatik görüşmeler sonucunda 562 tarihli Dara Antlaşması ile sona ermiştir (Ersoy, 2015: 33-34).

Bizans- Sasani ilişkileri VI. yüzyılda yalnızca Kafkasya ekseninde değil, Arabistan üzerinden de şekillenmiştir. Bu dönemde iki imparatorluk, Güney Arabistan üzerindeki hâkimiyet mücadelesi nedeniyle bölgesel vekâlet savaşlarına girişmiştir. Bu yüzyılda Arabistan bölgesi de ticaret yolları yarışına girmiş, Bizans Etiyopyalı müttefikleriyle, Sasaniler ise Yemen'dekiler ile iş birliği ekonomik rekabeti geniş bir coğrafi alana yaymıştır. (Tezcan, 2014: 98).

1.2 Hazar- Bizans İlişkilerinin Başlaması ve Kurumsal Bir Yapı Kazanması

Bizans, Sasani tehdidiyle meşgul olduğu dönemde batıdan Avar saldırıları sürmekteydi. Bizans'ın iki taraftan sıkıştırıldığı bu dönemde tahta geçen isim Herakleios olacaktır. İmparator Herakleios 610 tarihinde tahtına çıktığında, kuzeyden Sasanilerle birlikte hareket eden Avarların saldırıları ve Konstantinopolis'in kuşatması, doğuda ise Sasanilerin ağır baskısı karşısında zor bir mücadelenin içerisine girmek zorunda kalmıştır.

Herakleios doğru stratejilerle ve ittifaklarla bu zor süreçten çıkılabileceğini biliyordu. Bu strateji doğrultusunda öncelikle 619 tarihinde Avarlara büyük meblağlarda haraç ödeyerek bir barışı sağlamışlardı. Bu anlaşma sayesinde batısını güvenceye alan imparator, harekete geçerek Anadolu'dan Sasani güçlerini temizlemiştir. Ancak Avarların yeniden tehditkâr davranışlarına karşı Herakleios, Avarlara ödediği haracı daha artırarak ve yakın akrabalarından olan kişileri rehin göndererek bir süreliğine daha barışı devam ettirmeyi başarmıştır.

Böylece 623 tarihinde Sasaniler üzerine yeniden gidebilmiştir. Ancak 626 tarihinde Bizans'ın iki düşmanı olan Avarlar ve Sasaniler iki cepheden Bizans'a saldırıya geçmiş, Sasani ordusu Kadıköy'ü işgal edip karargâh kurarken, kısa bir süre sonra da Avarlar başkenti karadan ve denizden kuşatmışlardır. Avarların bu kuşatmada başarısızlığı, Sasanilerin taarruz planını değiştirmiştir. Bu durum Bizans için bir dönüm noktası olmuştur. Zira Bizans bu durumdan dolayı Sasaniler üzerine taarruza geçme fırsatını çok daha güçlü bir şekilde yakalamıştır. Bu bahaneyle Hazar- Bizans ittifakı da başlamıştır (Ostrogorsky, 1995: 93-96).

Herakleios, yaşanan bu ihanetten sonra başlarında Göktürk hanedan ailesine mensup olan Hazar Kağanı İstemi Han'ın torunu Tonga Yabgu'ya, elçi olarak Andre göndermiş ve Sasanilere karşı ittifak teklifinde bulunmuştur. Yabgu'nun bu teklife olumlu cevap vermesiyle Hazar- Bizans

ittifakı başlamıştır. Bu stratejik yakınlaşma ile Hazar Kağanlığı, Derbend–Güney Kafkasya hattında Bizans’ın doğu savunmasının kritik bir tamamlayıcısı hâline gelmiştir.

Bizans, Hazar askerî desteğini kuzeydoğu cephesinde bir güvenlik bariyeri olarak değerlendirirken, Hazar Kağanlığı da Bizans ittifakını Sasanilere karşı ticari ve siyasi çıkarlarını koruma adına önemli görmekteydi. Bizans elçilik heyeti, Yabgu Kağan’a yüksek miktarda altın teklif ederek Herakleios’a yardım talebinde bulunmuş, Yabgu da Bizans’ın düşmanlarına karşı savaşma sözü vermiştir.

Böylece VII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Bizans ile Hazarlar arasındaki ilişkiler, Kafkasya’nın jeopolitik önemine dayanan karşılıklı çıkarlar çerçevesinde kurumsallaşmaya başlamıştır. İmparator Herakleios, hem Sâsânî ordusunun baskısını kırmak hem de Kafkas geçitleri üzerindeki üstünlüğünü pekiştirmek amacıyla Hazarları bölgesel müttefik olarak yanına çekmiştir (Theophanes, 1997: 315-316).

Yabgu Kağan, Sasanilerin Bizans üzerindeki baskısını hafifletmek ve müttefikleri Herakleios’a destek sağlamak için bizzat İran üzerine yürümüş, Böylece Sasaniler ordusu iki cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Hazarların Sasaniler üzerindeki baskısı, Herakleios’un güçlü bir ordu kurmasına imkân tanımıştır (Artamanov, 2004: 196–197).

Hazar kuvvetleri 624/625’te, Kafkas Kapıları üzerinden geçerek Sasani topraklarına girmiş. Geçtikleri bütün bölgelerde Sasanileri esir alarak, kasaba ve köyleri tahrip etmişlerdir. Tiflis’e önce Yabgu Kağan sonra da ordu komutanı olan Ziebel gelmiştir. Bir süre sonra Herakleios, Lazika’dan Tiflis’e gelmiş ve Ziebel ile kucaklaşmıştır. Bu dostane karşılaşmanın ardından Ziebel 40.000 seçkin askerini Bizans ordusuna destek için bırakıp kendi ülkesine dönmüştür (Theophanes, 1997: 315-316; Çapan, 2013: 211–212; Artamanov, 2004: 199).

Hazarlar ile Bizans arasındaki bu stratejik dayanışma, Sâsânîlerin kuzey cephesinin güç kaybetmesine ve Avar tehdidinin zayıflamasına, aynı zamanda Bizans’ın Kafkasya’da Türk unsurlarıyla tesis ettiği erken dönem diplomatik ağın gelişimine katkı sağlamıştır. Böylece Hazar–Bizans ilişkisi, askeri iş birliğinden öte iki imparatorluğun bölgesel güç dengesini yeniden tanımladığı, karşılıklı stratejik gücü elinde bulundurma düzenlemesiydi.

Yabgu Kağan’ın ayrılmasının ardından Herakleios, Tiflis önlerinde beklemeye devam etmiş; Hazar birliklerinin desteğiyle Sasanileri hazırlıksız yakalamak amacıyla güneye ilerlemiştir. 1 Aralık

627’de Ninova önlerinde yapılan meydan savaşında İran ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmış ve Bizans açısından stratejik bir zafer elde edilmiştir. Hazar desteği, Bizans’ın Sasaniler karşısında zafer kazanmasında belirleyici rol oynamış, savaşların ardından Hazar hâkimiyeti Kuzey Azerbaycan’a kadar genişlemiştir (Theophanes, 1997: 318-328; Gömeç, 2025: 224–225; Baştav, 1987: 124).

Bizans Sasanilere karşı sürdürdüğü mücadelesinde nihayet başarıya ulaşmış ve 628’de II. Hüsrev şahın terk etmek zorunda kaldığı ikametgahı Dastagerd’e girmiştir. Avarlar ise Konstantinopolis kuşatmasındaki başarısızlıkları sonucunda kudretini kaybetmiştir (Ostrogorsky, 1995: 96-97). Hazarlar ise 629 Şad komutasında yeniden Tiflise girerek, buradan Arran’a doğru ilerlemişlerdir. Sonucunda Albanya, Hazarlara tabi olmuştur. Böylece Albanya-Kuzey Azerbaycan Hazarlara tabi hale gelmiştir (Mustafa.2022, s.633).

1.3 Hazar- Bizans İlişkilerini Güçlendiren Yeni Bir Süreç

Bizans’ın Herakleios önderliğinde yürüttüğü seferler Sâsânîleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Husrev’in öldürülmesi (628) ve yerine geçen II. Kavad’ın Bizans ile dostluk ilişkilerini yeniden tesis etmeye çalışması ilişkilerde kısa süreli bir yumuşama sağlamıştır. Ancak bu iyileşme uzun sürmemiş Sâsânî Devleti, uzun Bizans savaşlarının yarattığı askerî yıpranma, hızlı taht değişimleri nedeniyle ciddi siyasi ve askerî çöküş sürecine girmiştir.

Sasanilerin devre dışı kalması Bizans’a geçici bir nefes aldırır da İslam ordularının hızlı yayılışı çok daha köklü bir meydan okumayı beraberinde getirmiştir. Nitekim İslam fetihleriyle Sâsânî topraklarının büyük bölümü Müslümanların eline geçmiş ve kısa bir süre sonra Sasaniler 651 tarihinde siyasi varlığını kaybetmiştir. Bu durum Bizans’ın, doğuda İpek Yolu üzerindeki bütün topraklarını kaybetmesine neden olmuştur (Tezcan, 2014: 118; Sivrioğlu, 2015: 399–400).

Bu süreçte Kuzey Bozkırlarında etkin Türk toplulukları, Bizans dış politikasında yeniden belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu rolü aktif hale getiren en önemli husus ise coğrafi konumdur. Nitekim İslam fetihlerinin Kafkasya ve Anadolu içlerine doğru yayılması, Bizans–Hazar ittifakını tekrardan kaçınılmaz hâle getirmiş, bu ittifak VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenerek VIII. yüzyıl boyunca devam etmiştir (Kafesoğlu, 1994: 159). Daha önce Sasanilere karşı

şekillenmiş olan Hazar- Bizans ilişkileri Arap İslam fetihleri döneminde de stratejik bir ortaklık niteliği kazanarak devam etmiştir (Golden, 1992: 236).

Hazarların güney sınırlarının Derbend–Daryal hattından Kur–Aras havzasına doğru genişlemesi, onları Kafkasya’da bölgesel güç dengelerini belirleyen bir aktöre dönüştürmüş ve Bizans’ın İran merkezli güçlere karşı yürüttüğü siyasetin doğal bir tamamlayıcısı hâline getirmiştir. Hazarların Albanya, Arran ve Aras çevresindeki süreklilik gösteren nüfuzu, Bizans’ın Sâsânî ve daha sonra Arap hâkimiyetine karşı jeopolitik bir tampon oluşturma arayışıyla örtüşmüş, bu durum Hazarları Bizans dış politikasında stratejik bir karşı denge aracı hâline getirmiştir (Mustafa, 2019: 646–656).

Hazarların jeopolitik konumu, onları yalnızca Karadeniz ve Kafkasya bölgesinin değil, Akdeniz–Orta Asya ticaret hatlarının da vazgeçilmez aktörlerinden biri haline getirmiştir (Golden, 1992: 237; İbn Havkal, 1992: 331–334).

Hazarların doğudaki Aşağı Volga Bozkırları ile batıda Dinyeper ve Tuna arasındaki stratejik noktaları 660’lardan itibaren kontrol etmeye başlamaları, 670’lerde Hazar Kağanlığı’nın bağımsız ve kurumsal bir siyasal varlık olarak kesin çizgileriyle ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Zuckerman, 2020: 183). Bizans imparatorları, gönderdikleri elçiler aracılığıyla Hazarların siyasi, sosyal, askerî ve idari yapısını yakından tanımaya çalışmış, karşılıklı elçilikler, ticari ilişkiler ve zaman zaman ortak askerî hareketler, iki tarafın birbirini daha iyi tanımasını sağlamıştır (Baştav, 1987: 147).

Arap ordularının Transkafkasya’ya ilerleyişi, hem Bizans’ın doğu savunma hattını hem de Hazarların güney sınırlarını tehdit edince, iki güç bölgesel dengeyi korumak için zorunlu bir stratejik iş birliğine yönelmiştir. Bu süreçte Kafkas geçitlerinin kontrolü ortak bir güvenlik meselesine dönüşmüş, askerî koordinasyon artmış ve ittifak daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Golden, 1992: 237).

VII. yüzyıl ortalarından VIII. yüzyılın ilk yarısına kadar süren Arap–Hazar çatışmaları, Kafkasya hâkimiyeti üzerinde yoğunlaşan uzun soluklu bir askerî mücadeleye sahne olmuştur. Arap orduları Transkafkasya’ya yerleşip kuzey bozkırlarına doğru ilerlemeye çalışırken, Hazarlar geçitleri ve stratejik dağ hatlarını savunarak bu ilerleyişi durdurmuştur. Hazar akınları çoğu zaman yıkıcı olsa da kalıcı işgale dönüşmemiş; Arap güçleri ise Derbend hattının ötesine nüfuz etmekte zorlanmıştır.

İlk İslâm fetihleri Kafkasya'ya ulaştığında Müslüman orduları, hem Sâsânî hâkimiyetinin çözülmesinin doğurduğu güç boşluğu hem de bölgenin en örgütlü siyasi yapılarından biri olan Hazar Kağanlığı ile yüzleşmiştir. Hz. Ömer döneminde Ermeniyeye ve Azerbaycan'ın fethiyle başlayan bu temas, kısa sürede askerî çatışma – ardından siyasi ve ticari etkileşim ekseninde gelişmiştir.

645'te Derbend'e gönderilen İslâm birlikleri ile Hazarlar arasındaki ilk karşılaşmalar, bölgenin stratejik önemini ortaya koyarken, ilerleyen yıllarda bu mücadele zaman zaman geniş çaplı seferlere dönüşmüştür. Böylece, erken İslam fetihleri döneminde Hazar–Müslüman ilişkileri, hem Kafkasya'nın siyasi yeniden yapılanmasının bir sonucu hem de İslâm ordularının kuzey istikametindeki ilerleyişinin doğal bir uzantısı olarak şekillenmiştir (Bozan, 2014: 106–107). Bu bağlamda uzun süren mücadeleler, Hazar–Bizans ittifakını ve diplomatik ilişkileri derinleşmesine sebep olmuştur.

727/728 yılında Hazarların Medya ve Ermenistan'a girerek İslam ordusunu mağlup etmesi, 728/729 yılında Mesleme'nin Türk topraklarına yaptığı seferde her iki tarafın verdiği ağır kayıplardan sonra Mesleme'nin Hazar dağlarından geçip geri çekilmesi, iki taraf arasındaki çetin mücadelenin göstergelerinden olmuştur (İbnü'l-Cevzi, 1992: 83).

Müslümanların 737'de Mervan b. Muhammed'in zaferiyle Hazar Kağanını geçici olarak zorla İslam'a geçirmesi sefer kırımla noktalarından biri olarak görülse de İslam ordularının bölgeden çekilmesiyle bu dönüşüm kısa sürede ortadan kalkmış, Arap–Hazar savaşları iki güç arasındaki sınırın fiilî çizgisini belirlemiş ve Kafkasya'nın siyasi dengelerini uzun süre etkilemiştir (Golden, 1992: 237; İbnü'l-Esir, 1997: 213–214).

Hazar Devleti VIII–IX. yüzyıllarda, Kafkasya'nın askerî ve ticari dengelerini belirleyen bir güç olarak hem Abbâsî Halifeliğiyle hem de Bizans İmparatorluğu ile çok yönlü ilişkiler geliştirmiştir. Abbasîlerin ilk döneminde Bizans'ın doğuda yeniden güç kazanmaya başlamasıyla, Hazarlar iki büyük güç arasında stratejik bir tampon bölge hâline gelmiş, bu nedenle Abbasiler Hazarlarla çatışmadan kaçınarak barış ve akrabalık siyaseti izlemiştir.

IX. yüzyılın başlarında Bizans'ın Kafkasya'ya doğru genişleme teşebbüsleri ise Abbâsî–Hazar ilişkilerini daha da kritik hâle getirmiş, Abbasi ve Hazarlar arasındaki kısmi sükûnet ise Bizans'ın bölgedeki rekabetini dengelemede etkili olmuştur (Demirci, 2011: 113-115). Hazarların ticaret

yollarını kontrol etmeleri, onları Abbâsî–Bizans rekabetinde askerî ve diplomatik bir denge unsuru haline getirmiştir.

1.4 Hazar- Bizans İlişkisinde Hanedan Evlilikleri

Hanedanlar arası evlilikler, siyasi amaçlar gözetilerek gerçekleştirilen ve hemen her tarihsel dönemde başvurulmuş klasik diplomasi araçlarından biridir. Bizanslılar, imparatorluk hiyerarşisini ve dünya düzeni anlayışını zedeleyebileceği endişesiyle özellikle Bizans prenseslerinin barbar olarak görülen toplumlara gelin olarak gönderilmesine mesafeli yaklaşmışlardır. Buna karşılık, imparatorların yabancı prenseslerle evlenmeleri nispeten daha az sakıncalı görülmüş ve dış politika aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu yerleşik geleneğe rağmen Hazar Kağanlığı ile böyle bir evliliğin gerçekleştirilmiş olması, Hazarların bölgesel güç konumunu ve taraflar arasındaki ittifakın zorunlu ve stratejik karakterini göstermektedir. Diplomatik evlilikler bireysel mutluluktan ziyade devletin çıkarlarına hizmet eden uygulama olmuş bu evlilikler ittifakların yanı sıra ekonomik kazançlar da getirebilmiştir (Durmaz, 2023: 76).

Aynı şekilde hanedan evlilikleri Bizans-Hazar ilişkilerinde önemli parçalarından biri olmuş, bu evlilikler dönemin siyasi gelişmeleriyle şekillenmiştir. Hazar hatunlarıyla yapılan ve Bizans siyasetinde önemli sonuçlar doğuran iki evlilik dikkat çekmektedir. Bunlardan biri II. Justinianos’un Hazar prensesiyle yaptığı evlilik diğeri ise V. Konstantinos’un evliliğidir (Rasonyi, 1993: 115).

Bizans İmparatorluğu VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç dinamiklerinde ciddi kırılmalar yaşamaya başlamış, mali baskılar, merkezi otoritenin zayıflaması ve aristokraziyle imparatorluk arasında giderek artan gerilim, taht mücadelelerini beraberinde getirmiştir. Bu çalkantılı dönemi temsil eden figürlerden biri de II. Justinianos’dır.

II. Justinianos babası olan IV. Konstantinos’un ölümünden hemen sonra 685 tarihinde ve henüz 16 yaşında tahta geçmiştir. Yaşının genç oluşundan belki de tabiatından kaynaklı gerçek bir devlet adamına has soğukkanlı davranışlardan ziyade heyecanlı ve fevri tavırlar sergilemiştir. Ancak kontrolsüz baskısı ve fevriliği onun gerçek bir Herakleios hanedanının temsilcisi ve devletin çıkarları için net görüşleri olan yetenekli bir imparator olduğu gerçeğini ortadan kaldıramamıştır (Ostrogorsky, 1995:120).

II. Justinianos tahta geçtiğinde babası IV. Konstantinos'un kesin zaferi sayesinde doğuda sükûnet hâkim olduğundan Balkanlara yönelme fırsatı bulmuştur. Bu süreçte yerel ve ulusal birçok politika geliştirmiştir. Bu politikalar arasında İskân politikası ve aristokrasiye yönelik düzenlemeler, imparatorun öne çıkan politikaları arasında yer almıştır. Devletin çıkarları doğrultusunda geliştirilen bu politikalar, özellikle aristokrasiye yönelik düzenlemelerde gerekli halk desteğinin sağlanamaması nedeniyle beklenen etkiyi gösterememiştir. Halkın desteğinden mahrum kalmanın başlıca nedenleri arasında iskân politikasının uygulanma biçimi ve halka yüklenen mali yükümlülükler yer almıştır (Ostrogorsky, 1995: 121-131). II. Justinianos'un iç politikada istikrarı sağlayamaması ve Balkanlara yönelttiği politikaların halk nezdinde karşılık bulamaması, Bizans'ın doğudaki dikkatini zayıflatmıştır.

II. Justinianos, 680'li yılların ortalarında Hazarların Kafkas geçitleri üzerinden Ermenya ve çevresine yönelttiği askerî akınların Bizans nüfuzunu tehdit etmesi üzerine, 687 yılında Kafkasya bölgesine strategos Leontios'u göndermiştir. Leontios, Ermenya üzerinden ilerleyerek Hazar baskısını askerî müdahalelerle bertaraf etmiş; imparatorluk adına askerî-idarî düzeni yeniden tesis ederek bölgedeki güç odaklarını Bizans otoritesine bağlamıştır (Çapan, 2013: 217–218). Ancak askerî başarılarıyla öne çıkan bu komutan, 695 yılında bir isyan başlatarak II. Justinianos'u tahttan indirmiş ve imparatorluğunu ilan etmiştir. Tahttan indirilen II. Justinianos'un burnu ve dili kesilerek Khersones'e sürgüne gönderilmiştir (Theophanes, 1997: 515; Nikephoros, 1990: 92–99).

695 yılında bir isyanla II. Justinianos'u tahttan indirerek iktidara gelen Leontios'un hâkimiyeti uzun sürmemiş; kendisi de 698 yılında bir başka isyan sonucunda tahttan uzaklaştırılmıştır. Tahta geçen II. Tiberios döneminde, Kherson'da sürgünde bulunan II. Justinianos, imparatorluk üzerindeki hak iddiasından vazgeçmediğini ve tahtı yeniden ele geçirme niyetini açıkça dile getirmiştir. Bu durum, sınır bölgesinde yer alan Kherson'da, mevcut imparator nezdinde siyasî bir tehdit olarak algılanabilecek bir konumda kalma endişesini artırmış; özellikle kentin aristokrat çevreleri ve ileri gelenleri arasında ciddi bir kaygıya yol açmıştır. Bu kaygı neticesinde söz konusu çevreler, kendilerini muhtemel bir suç ortaklığı ithamından koruyabilmek amacıyla II. Justinianos'u ya ortadan kaldırmayı ya da derhâl imparatorluk makamına teslim etmeyi gündeme almışlardır. II. Justinianos ise Kherson'daki bu çevrelerin kendisine yönelik planlarından haberdar olunca, Bizans hâkimiyet alanından çıkarak Hazarların denetimi altındaki Doros şehrine sığınmıştır.

Justinianos burada bir süre kaldıktan sonra Hazar Kağanı'ndan yardım talep etmiş bu talebi kabul edilince Hazarlara sığınmıştır. Hazar kağanı bu sığınmanın ardından yeni gelişmeleri tahmin etmiş olmalı ki, bu himayeyi bir ittifak ilişkisine dönüştürmüş ve kız kardeşi Hazar Hatun'u II. Justinianos'a eş olarak vermiştir. Hazar Hatun evlilik sırasında Theodora adını almıştır. Böylelikle Hazar-Bizans ilişkisi hanedan evliliğiyle yeni bir boyut kazanmıştır (Theophanes, 1997: 520; Kafesoğlu, 2011: 159; Taberî, 1980: 99).

Sonrasında Justinianos' un eşiyle birlikte Kerch Boğazı'nda Hazar valisi tarafından idare edilen Phanagoria (Taman) bölgesine gitmesine izin verilmiştir. Bir süre burada eşi Theodora ile birlikte yaşamını sürdürmüştür. Ancak bu gelişmeler Bizans imparatoru Apsimaros'un (Tiberios II) dikkatinden kaçmamıştır. Apsimaros, Kağan'a gönderdiği bir mektupta, Justinianos'u sağ olarak teslim etmesi hâlinde kendisine büyük miktarda armağan ve siyasi menfaat vadetmiş, bunun mümkün olmaması durumunda ise en azından Justinianos'un başının gönderilmesini talep etmiştir.

Hazar Kağanı bu isteğe olumlu yanıt vermiş ve görünürde Justinianos'un kendi halkının düzenleyebileceği olası bir suikasta kurban gitme ihtimalini bahane göstererek onun yanına bir muhafız görevlendirmiştir. Eş zamanlı olarak, bölgedeki temsilcisi Papatzys'e ve Boğazlar komutanı Balgitzis'e gizli bir talimat göndererek uygun an geldiğinde Justinianos'un öldürülmesini emretmiştir. Ancak Kağan'ın hizmetkârlarından biri bu gizli emri Theodora'ya haber vermiştir. Theodora da durumu gecikmeden Justinianos'la paylaşmıştır.

Justinianos Kağan'ın adamlarından kurtulmayı başarak bölgeden gizlice uzaklaşmış, Karadeniz'in batı tarafına kaçarak Bulgar devletine Tervel Han'a sığınmış ve yardım talep etmiştir. Bir süre Justinianos, Bizans'ın çeşitli bölgelerinde sadık askerî birliklerden ve Slav kökenli müttefiklerden destek toplayarak kara ve deniz yoluyla Konstantinopolis'e yaklaşmış, Bizans kralı Apsimaros Tiberios kaçmak zorunda kalmıştır. Apsimaros yönetimini deviren II. Justinianos 705'te yeniden tahta oturmuştur.

İkinci kez yeniden imparatorluk tahtına oturmayı başaran II. Justinianos, Hazar ülkesinden karısını getirmek üzere büyük bir filo göndermiştir. Ancak pek çok gemi mürettebatlarıyla birlikte batmıştır. Bunun üzerine Justinianos, saray görevlisi Theophylaktos'u göndererek Theodora ve oğlu Tiberius'u güvenli biçimde Konstantinopolis'e aldırmıştır. Justinianos'un eşi Theodora ve oğulları Tiberius başkente geldiklerinde büyük bir törenle taç giydirilmiştir. (Theophanes, 1997: 520-523; Ahmetbeyoğlu, 2023: 107).

Hazar Hanedanı mensubu ailelerin kızlarıyla Bizans Hanedan üyeleri arasındaki evlilikler vasıtasıyla kurulan ittifakların bir başka örneği de VIII. Yüzyılda yaşanmıştır. Bu evlilik II. Justinianos'un evliliğinden daha ileri bir mesaj içermiştir. İslam fetihlerinin hız kazandığı süreçte, Bizans ile Hazar Kağanlığı arasındaki ilişkiler, karşılıklı güven ve iş birliği arayışı temelinde yeniden şekillenmiştir.

Konstantinopolis ile Samandar arasındaki bu diplomatik yakınlaşma, III. Leo'nun veliahtı Konstantinos'u Hazar Kağanı'nın kızıyla evlendirmesiyle hanedan düzeyinde somutlaşmış ve ittifak ilişkisi kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Çiçek Hatun'un ise Bizans sarayına gelin olarak girişi, yalnızca hanedanlar arası bir bağ değil, aynı zamanda Kafkasya ve Karadeniz havzasındaki güç dengelerini belirleyen siyasi bir hamle niteliği taşımaktadır (Luttwark, 2009: 186; Golden, 1992: 238).

İmparator Leo, 732 yılında oğlu Konstantinos'u Hazar Kağanı'nın kızı Çiçek Hatun'un evlilik töreninde giydiği kıyafetler ve çeyiz olarak getirdiği giysiler, Doğu Roma Sarayının çevresinde dikkat çekmiş ve Bizans modasına ilham kaynağı olmuştur. Çiçek'in en beğenilen elbisesi "Çiçekyon" (Tsitsakion) adıyla saray giyim koleksiyonuna dahil olmuştur. Hazar el emeği elbiseler, önemli devlet adamları tarafından özel günlerde tercih edilen bir giyim olmuştur.

Bizans sarayına gelin olarak gönderilen Çiçek Hatun, evlendiği sırada ileri bir yaşta değildi. Saraya intibak sürecinde yalnızca Kutsal Kitap üzerinden değil, sistemli bir dinî eğitim yoluyla Hristiyanlığı öğrenmiş; bu sürecin sonunda Hristiyanlığı kabul ederek *Irene* adını almıştır. Böylece, kendi halkının inanç dünyasından koparak Bizans'ın dinî ve kültürel yapısına dâhil olmuştur (Theophanes, 1997: 563, 567).

Bu evlilik yoluyla taraflar arasında bir antlaşma yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Herakleios dönemindeki gibi Sasanilere karşı olduğu gibi Müslüman Araplara karşı doğrudan ortak bir askerî operasyon içine girmemişlerdir. Ancak evliliğin ardından Hazarların Araplar üzerine düzenledikleri saldırıları yoğunlaştırmaları aralarında yapılan bir anlaşmayı işaret etmektedir. Araplar Anadolu'daki kuvvetlerinin önemli bir kısmını Kafkasya'ya kaydırmış, Hazar-Arap çatışması Kafkas hattında daha sert bir karakter kazanmıştır (Ludwig, 1982: 86).

Kafkasya'daki Arap ordularının başına Mesleme'nin geçmesiyle birlikte üstünlük yavaş yavaş Arapların tarafına kaymış, Hazarlar ardı ardına yenilgiler yaşamaya başlamıştır. Çiçek'in

Konstantinos ile evlenmesinden yalnızca dört yıl sonra, 737’de Mervan b. Muhammed’in Hazar Kağanını ağır bir yenilgiye uğratması bu sürecin dönüm noktasını teşkil etmiştir. Başkentini kaybeden Hazar Kağanı, Bulgar sahasına kadar kuzeye çekilmiş, burada topladığı ordunun da yenilmesi üzerine Araplarla bir barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır.

Bu antlaşma sonrasında Hazar Kağanı, en azından siyasî bir deklarasyon düzeyinde, İslamiyet’i kabul etmek durumunda kalmıştır. Böylelikle III. Leo’nun Araplara karşı Hazar ittifakına dayalı stratejisi boşa çıkmış, Bizans, Arap tehlikesiyle büyük ölçüde baş başa kalmıştır (Theophanes, 1997: 563). Çiçek Hatun’un Bizans sarayına gelin gitmesinin en önemli sonuçlarından biri yaklaşık on sekiz yıl sonra dünyaya getirdiği oğlu Leo’un, Hazarlı Leo lakabıyla tahta geçmesidir. Hazar Leo, 776–780 yılları arasında Bizans İmparatorluğu’nu yönetmiş, böylece bu evlilik, hanedan sürekliliği ve siyasî temsil bakımından kalıcı sonuçlar doğurmuştur.

Sonuç olarak hanedan evliliği, Bizans ile Hazarlar arasındaki ilişkinin yalnızca diplomatik bir ittifakla sınırlı kalmadığını, karşılıklı güvene, uzun vadeli stratejik hesaplara ve kültürel etkileşime dayalı çok katmanlı bir süreci yansıttığını göstermektedir Hatta bu evlilikten doğan ve daha sonra Bizans tahtına çıkan IV. Leon ise söz konusu ittifakın hanedan düzeyinde kalıcı bir siyasal mirasa dönüştüğünü açık biçimde ortaya koymuştur.

2. Bizans–Hazar İlişkilerinin Gerilemesi.

Bizans İmparatorluğu ile Hazarlar, yaklaşık üç yüzyıl boyunca iç içe geçmiş bir tarihsel süreç paylaşmışlardır. İki devlet arasında tesis edilen ilişkiler, uzun süre iş birliği temelinde, dostane bir çerçevede ve çoğunlukla ortak düşmanlara karşı şekillenen bir güvenlik ittifakına dayanmıştır. Bu ittifak, Bizans’a ciddi tehditler karşısında askerî ve diplomatik manevra alanı kazandırırken, Hazarlar açısından ticaret yolları üzerindeki hâkimiyetin güçlenmesine, ekonomik kaynakların istikrarlı biçimde denetlenmesine ve buna bağlı olarak kağanlık merkezî otoritesinin siyasal ve askerî bakımdan tahkim edilmesine katkı sağlamıştır. Böylece Hazar Kağanlığının Kafkasya ve Doğu Avrupa ekseninde etkili bir bölgesel güç olmasının önünü açmıştır.

İki devlet arasındaki ilişkiler yalnızca diplomatik ve askerî ittifaklarla sınırlı kalmamış, savunma altyapısının güçlendirilmesine yönelik mühendislik bilgisi ve teknik uzmanlık paylaşımı yoluyla da farklı alanlarda yürütülmüştür (Rasonyi, 1993: 115; Kurat, 1972: 34).

Bizans ile Hazarlar arasındaki ilişkiler, Bizans'ın desteğinin iş birliği ve ittifak düzeyinde somutlaştığı bir çerçevede, önce Sasani tehlikesi, ardından Arap fetihlerinin baskısı karşısında iki gücün birbirine yaklaşmasıyla gelişmiştir. Bununla birlikte, IX. yüzyıldan itibaren bölgesel güç dengelerindeki dönüşüm, bu ilişkilerin daha karmaşık ve çok katmanlı bir karakter kazanmasına yol açmıştır. Bizans'ın diplomatik önceliklerini Bozkırın yeni aktörlerinden, Peçeneklere kaydırmasıyla kademeli olarak birbirinden uzaklaşmıştır (Yücel, 2021: 103).

Bizans'ın bu yeni stratejik yönelimi, Hazar Kağanlığının bölgedeki konumunu zayıflatan etkenlerden biri olmuştur. Hazarları Rus saldırıları karşısında daha kırılğan hâle getirmiştir. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler, askerî iş birliğinden ihtiyatlı diplomasiye, oradan da jeopolitik rekabeti öne çıkaran mesafeli bir düzeye doğru evrilmiştir (Golden, 1992: 243). Hazar Kağanlığının çöküşüne yakın bir dönemde. 861 yılında Yahudiliği benimsemesi ise köklü bir değişime yol açmıştır (Zuckerman, 2020: 168).

Hazarlar, IX. yüzyıl ortalarına kadar güçlü bir devlet görünümü arz ederken, bu dönemden itibaren Hazar topraklarında, özellikle ticari sahada Rusların etkinliğinin artması; Hazar hâkimiyeti altında bulunan Kıpçak, Uz, Bulgar ve Macar gibi Türk boylarının Kağanlığa karşı başlattıkları mücadeleler; Kırım ve Karadeniz ticareti üzerinde Bizans'la yaşanan hâkimiyet rekabeti ve doğudan gelen yeni bir Türk boyu olan Peçeneklerin baskısı, Hazarların gücünü önemli ölçüde zayıflatmıştır (Constantine Porphyrogenitus, 1967: 49–65).

Ayrıca Baltık–Volga hattından güneye inen Rus topluluklarının güçlenmesi Hazar ticaret yolları üzerindeki denetimi zayıflatmış, Peçenekler ve diğer Bozkır halklarıyla süregelen mücadeleler Hazar askerî kapasitesini azaltmıştır. Volga Bulgarlarının İslam dünyasıyla daha yoğun ilişkiler geliştirmesi ve Bizans'ın diplomatik tercihlerini Hazarlar yerine Peçenekler lehine değiştirmesi ise Kağanlığın geleneksel ittifak ağlarını çözmüştür. Bütün bu süreçlerin neticesinde Hazar kağanlığının Bozkırdaki üstünlüğü sarsılmış ve devlet X. yüzyıl ortalarında Rus saldırıları karşısında savunmasız bir hâle gelmiştir (Howard, 2023: 385–386).

Şunu da belirtmek gerekir ki, Hazarlar-Bizans ilişkilerinin ittifak ve iş birliği üzerinden yürütüldüğü dönemde kurulan bağlar, ilişkinin bozulduğu safhada dahi tümüyle ortadan kalkmamış, özellikle hanedan evlilikleri üzerinden şekillenen siyasi ve kültürel miras, iki dünya arasındaki temasın izlerini taşımaya devam etmiştir.

Sonuç

Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlar'da Avarlar, doğuda ise Sasaniler tarafından baskı altında tutulduğu kritik bir dönemde tarih sahnesine çıkan Hazar Kağanlığı, Karadeniz'in kuzeyindeki stratejik konumu, Göktürk geleneğine dayanan siyasal örgütlenmesi ve dikkate değer demografik kapasitesi sayesinde Bizans için vazgeçilmez bir denge unsuru hâline gelmiştir. Herakleios'un Sasanilere karşı yürüttüğü mücadelede Hazar desteği, askerî bir avantaj olmasının yanı sıra Bizans'ın kuzey sınırlarındaki güvenlik mimarisini kökten dönüştüren bir ittifakın temelini oluşturmuştur.

Kafkasya hattında görünür hâle gelen bu iş birliği, zamanla Orta çağ Avrasya jeopolitiğinin en uzun soluklu ve en istikrarlı diplomatik ortaklıklarından birine dönüşmüştür. Göktürk siyasal mirasını sürdüren Hazar Kağanlığı ile bin yıllık Roma geleneğini temsil eden Bizans'ın oluşturduğu bu temas, sadece askerî koordinasyonla sınırlı kalmamış, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarda derin bir etkileşim doğurmuştur.

Hazar kağanlığının Avrasya bozkırları üzerindeki coğrafi konumu ve İpek Yolu üzerindeki hâkimiyeti, Bizans tarafından yakından takip edilmiştir. Hazarlar, güneyde Arap fetihleri, kuzeyde Rus ilerleyişiyle karşı karşıya kalırken, Bizans da hem doğu hem kuzey cephelerinde benzer baskılar altında kalmıştır. Bu çift yönlü tehdit ortamı, iki devleti karşılıklı bağımlılığa dayalı bir ittifak kurmaya yöneltmiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler, antlaşmalar, elçilik görevleri, karşılıklı yardımlar ve özellikle hanedan evlilikleri üzerinden kurumsallaşmıştır.

VII. ve VIII. yüzyıllarda gerçekleşen evlilikler, yalnızca sembolik bağlar tesis etmekle kalmamış, Bizans ve Hazar Kağanlığı arasında karşılıklı tanınmayı, çıkar dengesini ve uzun vadeli stratejik koordinasyonu pekiştirmiştir. Hazarlar gibi Bozkırın savaşçı topluluklarıyla saray diplomasisi üzerinden ilişki kurmak, Bizans'ın değişen jeopolitik koşullara verdiği esnek cevabın somut bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Hazarlar için ise bu evlilikler, Bizans nezdinde meşruiyet kazanmanın ve İslam fetihleriyle çevrelenmiş bir bölgede diplomatik denge aracı oluşturmanın önemli bir yolu olmuştur. Dolayısıyla hanedanlar arası evlilikler, sıradan ve geçici ittifakların teminatı olmaktan öte, imparatorluk ile bozkır dünyası arasında inşa edilen daha derin bir siyasal mimarinin yapı taşı niteliğini taşımaktadır.

Ancak IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgesel dengelerde yaşanan değişim, Hazar kağanlığının zayıflamasına yol açmıştır. Rus baskısının artması, Peçenek rekabeti, ticaret yollarının el değiştirmesi ve Yahudiliğin resmî din olarak benimsenmesi gibi iç ve dış gelişmeler Hazarların siyasi ağırlığını azaltmış, Bizans'ın diplomatik yönelimi Peçeneklere kaymış ve ittifak kademeli biçimde çözülmüştür.

X. yüzyıl ortalarında Hazar Kağanlığı'nın Rus saldırıları karşısındaki yenilgisi, bu üç yüzyıllık diplomatik ortaklığın da sonunu hazırlamıştır. Buna rağmen Bizans–Hazar ilişkilerinin bıraktığı tarihsel miras son derece güçlüdür. İki devlet arasındaki diplomatik etkileşim, Orta çağ Avrasya siyasal düzeninin işleyişini anlamak için eşsiz bir zemin sunmaktadır. Özellikle hanedan evlilikleri, diplomasi tarihinin klasik araçlarından biri olmanın ötesine geçerek, güç dengelerini şekillendiren, kültürel etkileşimi mümkün kılan ve yeni siyasi meşruiyet biçimlerini üreten bir unsur hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2023). *Hanlıktan Çarlığa Bulgar Türkleri tarihi*. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Baştav, Ş. (1987). *Hazar Hakanlığı tarihi. Tarihte Türk Devletleri* (Cilt I). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Bozan, O. (2014). Emevîler döneminde Müslüman–Hazar ilişkileri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 106–134.
- Campbell, B. (2013). Roma dünyasında diplomasi (yaklaşık M.Ö. 500–M.S. 235) (R. Özman, Çev.). *Tarih Okulu / The History School*, XIV, 201–224.
- Çapan, F. (2013). *Balkanlar'da Roma İmparatorluğu–Türk ilişkileri (IV–X. yüzyıllar)* (Doktora tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirkent, I. (2001). Roma İmparatorluğu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt XXIV, ss. 171–176). İstanbul: TDV Yayınları.
- Durmaz, A. (2023). *9. yüzyılda Bizans İmparatorluğu diplomasisi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Ersoy, T. (2015). Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları arasında akdedilen Dara Antlaşması'ndaki iktisadî hükümlerin değerlendirilmesi. *Journal of History Studies*, 7(2), 33–50.

Golden, P. B. (1992). *An introduction to the history of the Turkic peoples: Ethnogenesis and state-formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Gömeç, S. Y. (2025). Türk tarihinde Hazarlar. *Türk tarihinden izler II* (ss. 219–237). Ankara: Berikan Yayınevi.

Güçlüay, S. (2006). *Bizans-Sasani savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Haziran, Sayı,234, s.42-47*.

Güçlüay, S., & Bamyacı, N. B. (2025). Avrupa Hun İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler: Savaş gücüne karşı iktisadî kaynaklarla sağlanan barış. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 18(78), 3835–3862.

Howard-Johnston, J. (2023). Rus and Khazars. *Studia Ceranea*, 13, 385–386.

İbn Cevzî, A. (1992). *el-Muntazam fî târîhi 'l-mülûk ve 'l-ümem*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Havkal, A. (1992). *Şûrat al-arḍ*. Beyrut: Dâr Şâdir.

İbnü'l-Esîr, A. (1997). *el-Kâmil fî 'l-târîh* (Cilt 6–9). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabiyye.

İstahrî, A. (1992). *el-Mesâlik ve 'l-memâlik*. Beyrut: Dârü'l-Garb el-İslâmî.

İskit, T. (2012). *Diplomasi tarihi: Teorisi, kurumları ve uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1994). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken.

Karatay, A. O. (2015). *Hazarlar: Yahudi Türkler, Türk Yahudiler ve ötekiler* (2. bs.). Ankara: Kripto.

Korkmaz, T. (2018). Hazar Devleti'ne ait şehir ve kaleler. *Selçuklu tarihi ve medeniyeti: Tarih, şehir ve mimari* (XVIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt II, ss. 367–385). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kudame bin Cafer. (2004). *Kitâbü'l-Harâc* (Y. Z. Yörükan, Der. & Çev.). İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

- Kurat, A. N. (1972). *IV.–XVIII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Lemerle, P. (2004). *Bizans tarihi* (G. Üstün, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Luttwak, E. N. (2009). *Bizans İmparatorluğu'nun büyük stratejisi* (M. E. Tuzcu, Çev.). İstanbul: Epsilon.
- Mes'ûdî, A. (t.y.). *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. Kahire: Dârü's-Sâvî.
- Mustafa, R. (2022). *Hazarların güney sınırı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nikephoros Patriarch of Constantinople. (1990). *Short history* (C. Mango, Ed. & Trans.). Washington, DC: Dumbarton Oaks.
- Nicolson, H. (1953). *The evolution of diplomatic method*. Oxford: Oxford University Press.
- Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devleti tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Rasonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük* (3. bs.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sivrioğlu, U. T. (2015). İlk İslâm fetihleri ve Sâsânî Devleti'nin çöküşü. *Turkish Studies*, 10(9), 389–428.
- Taberî, M. (1980). *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif.
- Taşgıl, A. (1998). Hazarlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt XVII, ss. 116–120). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tezcan, M. (2014). İpek Yolu'nun İran güzergâhı ve İran'ın ticareti engellemesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 96–123.
- Yücel, M. U. (2021). Rusya İmparatorluğu dönemi tarih yazımında Peçenekler. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (The Journal of Southeastern European Studies)*, 36, 97–117. <https://doi.org/10.26650/gaad.872978>
- Zuckerman, C. (2020). Hazarlar ve Bizans—ilk karşılaşma (A. Geçer, Çev.). *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, 167–217.